

HJORTHAGEN 1:3

VÄRTAGASVERKET

HJORTHAGEN 1:3

Adress: Gasverksvägen

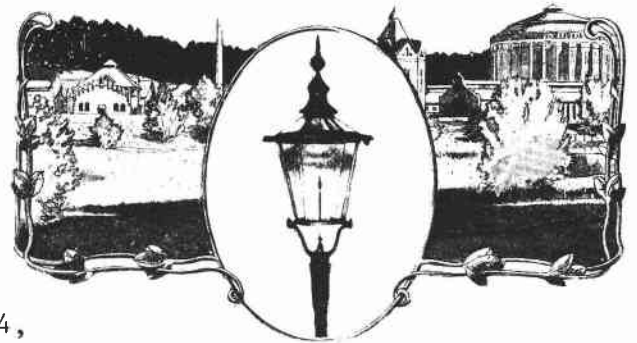
Verksamhet: Stockholms energiverk,
gasproduktion

Ägare: Stockholms Energiverk

Markareal: 309.342 kvm

Våningsyta: uppgift saknas

Stadsplan: P1 6110 fastställd 1 januari 1964,
utomplansbestämmelser

Gaslykta från 1800.

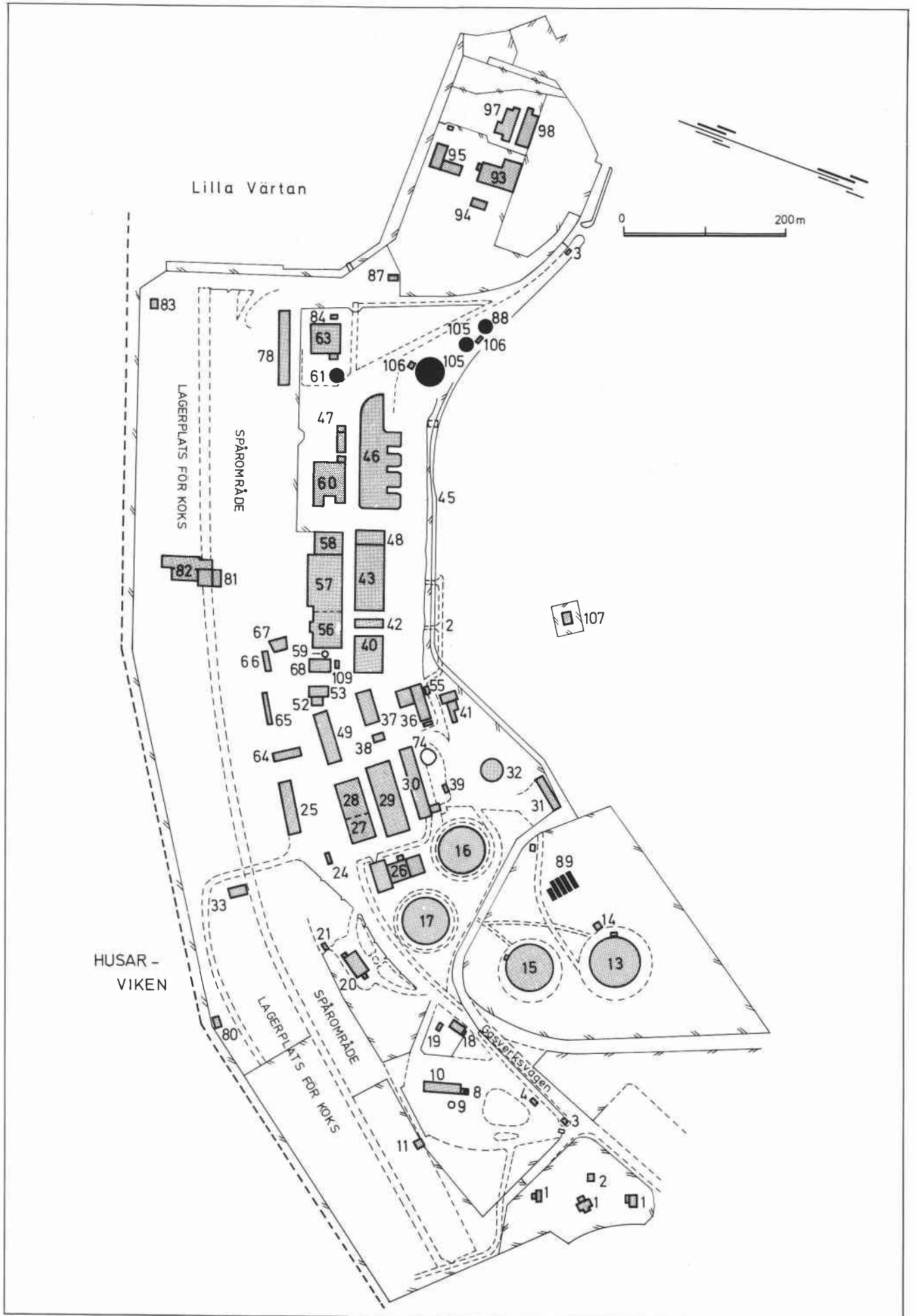
Gasverksområdet från sydväst, 1980. FB 14855.

1	Ingenjörsbostäder, trä, 1913 o 1931	64	Kokssorteringsverk III, 1931-32
2	Skyddsrum	65	Kokssorteringsverk II, 1918-20
3	Portvaktshus	66	Gasmästarekontor
4	Våghus II, trä	67	Lokstall
8	Säckskjul	68	F d svavelväterreningsanläggning, f d kondensatorhus, 1893, F Bg
9	Trapptorn	74	Damm
10	Koksficka VI	78	Kemikalilager, fundament till kam- margasugnar
11	Spillkocksficka	80	Transformatorstation U VI, f d
13	Gasklocka IV, 1931	81	Transformatorstation U II, f d
14	Sep.anläggning för olja	82	Kolberedningsanläggning
15	Gasklocka III, 1912	83	Transformatorstation U I, f d
16	Gasklocka II, 1900, F Bg	84	Avloppspumpstation
17	Gasklocka I, 1893, F Bg	86	Logement för stuveriarbetare
18	Bostadshus, f d portvaktshus, 1893, F Bg	87	Vattenpumpstation
19	Tvättstuga, 1893, F Bg	88	Cistern för bensol
20	Kontor, 1893, F Bg	89	Gasolcisterner
21	Uthus och garage	93	Ammoniakfabrik, 1901, F Bg
24	Våghus II	94	Transformatorstation U IV
25	Kokssorteringsverk IV	95	Am.saltlagerhus
26	Pumpcentral, 1893, 1901, F Bg. 1930-40-tal, Å T	97	Bensollager, 1915
27	Reningshus II, 1893, F Bg	98	Bensolfabrik, 1915
28	EITM-förråd, f d reningshus, 1893, F Bg	105	Oljecisterner
29	Reningshus I och IV, f d regenera- tionshus, 1893, F Bg	106	Pumphus
30	Mätareförråd, verkstad, f d re- ningshus, 1905-10, H W	107	Vattencistern
31	Förrådshus I, 1909	109	Transportkontor
32	Gasklocka V, högtrycksklocka		
33	VA-verkets förråd		
36	Verkstadshus II, 1910-15, H W		
37	Verkstadshus I, 1893, F Bg		
38	Transformatorstation U5		
39	Garage		
40	Förråd, trä, f d kolhus		
41	Arbetsberedning, sjukrum, bostäder, trä, 1918		
42	Toalett samt cykelstall, trä, 1935		
43	Marketenteri och logement, 1935		
45	Bergrumsanläggning		
46	Spaltgasverk		
47	Laboratorium		
48	Reservelverk		
49	Maskincentral, f d, 1893, F Bg. 1939, Å T		
52	F d fenolatanläggning		
53	Förråd VII och VIII, f d ångpanne- hus, 1893, F Bg		
55	Acetylgasförråd		
56	F d oljegasverk, f d retorthus, 1893, F Bg		
57	Generatorcentral, f d retorthus, 1893, F Bg		
58	Kylarcentral, 1910-15		
59	Skorsten, 1915		
60	Ångkraftcentral, 1948, Å T		
61	Gasklocka		
63	Vattengasverk, 1905-10, H W		

Arkitekter:

F Bg	Ferdinand Boberg
H W	Hjalmar Westerlund (?)
Å T	Åke Tengelin

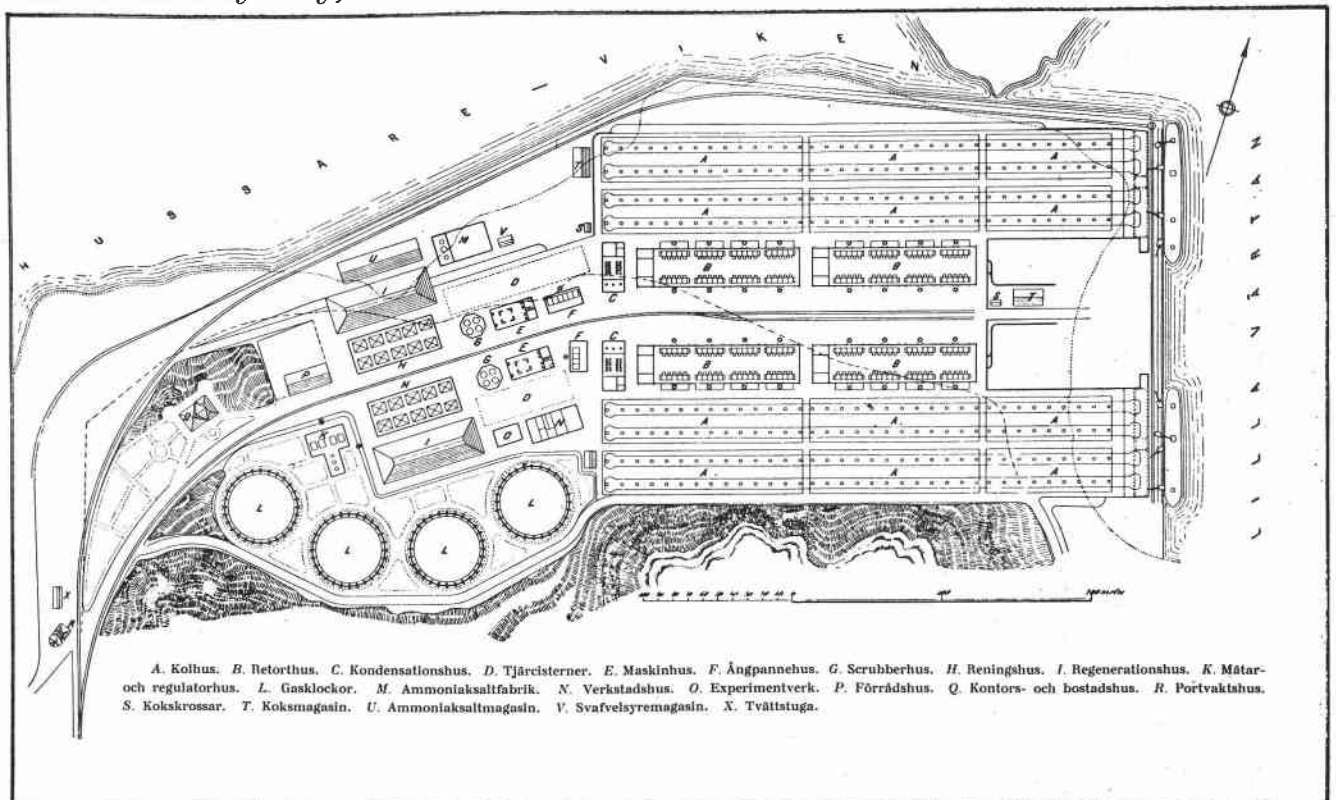
Historik

Stockholms första gasverk, Klaragasverket, anlades 1853. När det blev aktuellt med en utvidgning 1888 valde man, efter prövning av olika alternativ, att bygga en ny anläggning i Hjorthagen, vilket på sikt skulle medföra nedläggning av Klaragasverket. Enligt ett beslut av kommunfullmäktige från 1889 påbörjades anläggningsarbetena 1890.

Planen till det nya gasverket gjordes med hänsyn till behovet av utvidgningar i framtiden. Under den första byggnadsetappen uppfördes en fjärdedel av den planerade anläggningen med en kapacitet av 60.000 kbm gas/dygn. Anläggningen omfattade en gasklocka (17), ett måtar- och regulatorhus (26), ett retorthus (57), ett kondensatorhus (68), ett ångpannehus (53), ett maskinhus (delar av 49), ett scrubberhus (förstört vid en explosion), ett reningshus (27-28), ett regenerationshus (29), verkstadshus (37), kontors- och bostadshus (20), portvaktshus (18) samt två kolhus och tjärcesterner av armerad betong. I oktober 1893 stod anläggningen klar för produktion. Året före hade priset på gasen sänkts och gasförbrukningen steg kraftigt. År 1898 beslöts att ytterligare en gasklocka (16) skulle byggas. Den stod klar två år senare. Utbyggnadsarbeten fortsatte med ett retorthus, en ammoniakfabrik (93) och en tillbyggnad av regulatorhuset (26). Ytterligare fyra stycken kolhus av trä byggdes. Dessa byggnader togs i bruk 1901. Vid Lilla Värtan anlades kaj och kajbyggnader för lossning och lastning av kol och gasverkets biprodukter.

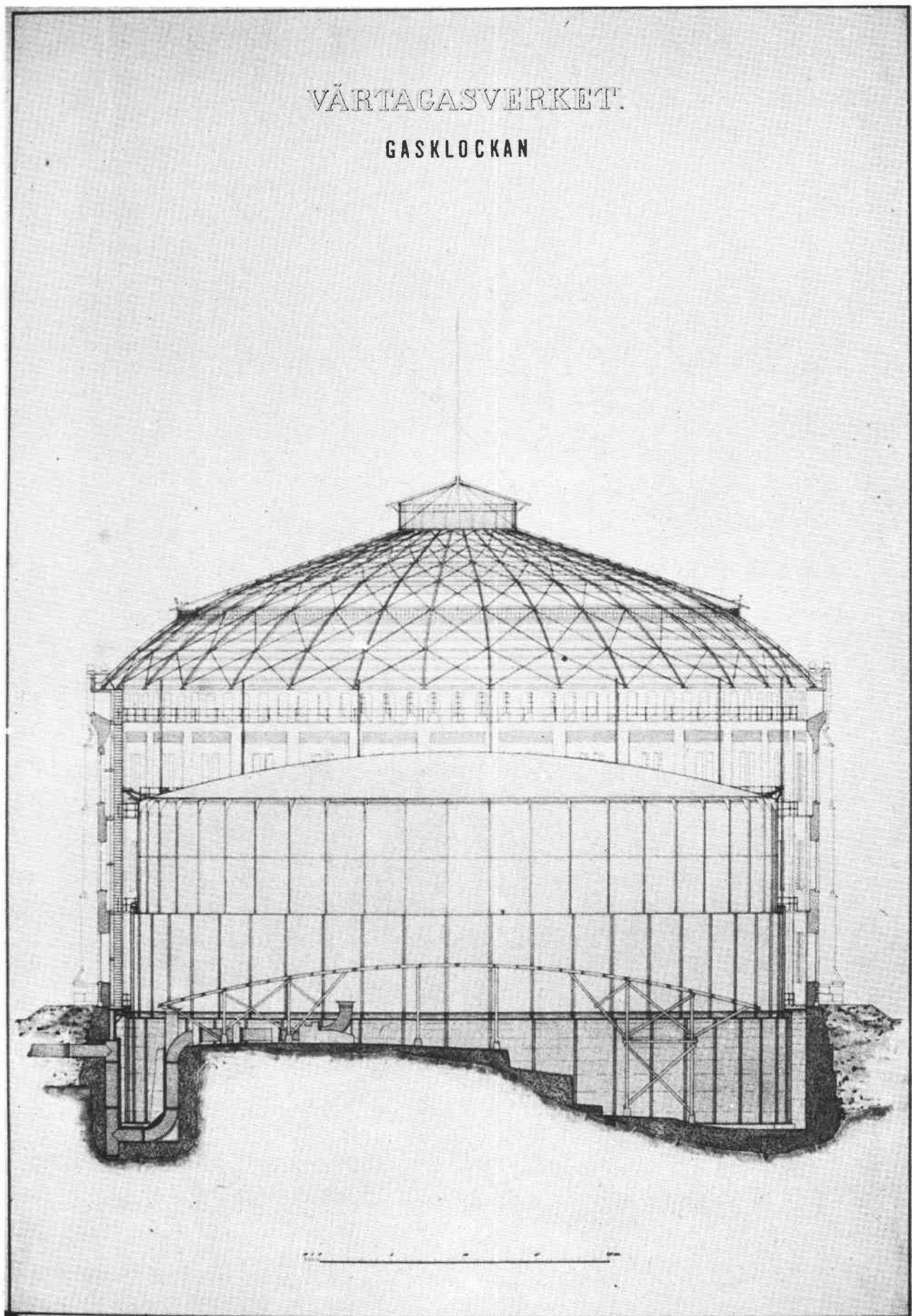
Kommunen hade ambitionen att anläggningen skulle manifesteras arkitektoniskt. Ferdinand Boberg anlätades som arkitekt. Fasaderna utfördes i rött tegel med mönsterband av gult och brunt tegel från Schlesien, rundbågiga fönster och gavlar med toureller. Taken utfördes i järnkonstruktioner tillverkade av W Lindbergs mek verkstad. Konstruktionerna av smide och gjutjärn tillverkades av ett flertal

Den ursprungliga planen för gasverksområdets utbyggnad. Den södra delen bebyggdes i stort sett efter planerna, medan den norra delen aldrig kom till utförande. Ur Stockholms belysning, 1903.

VÄRTAGASVERKET.

GASKLOCKAN

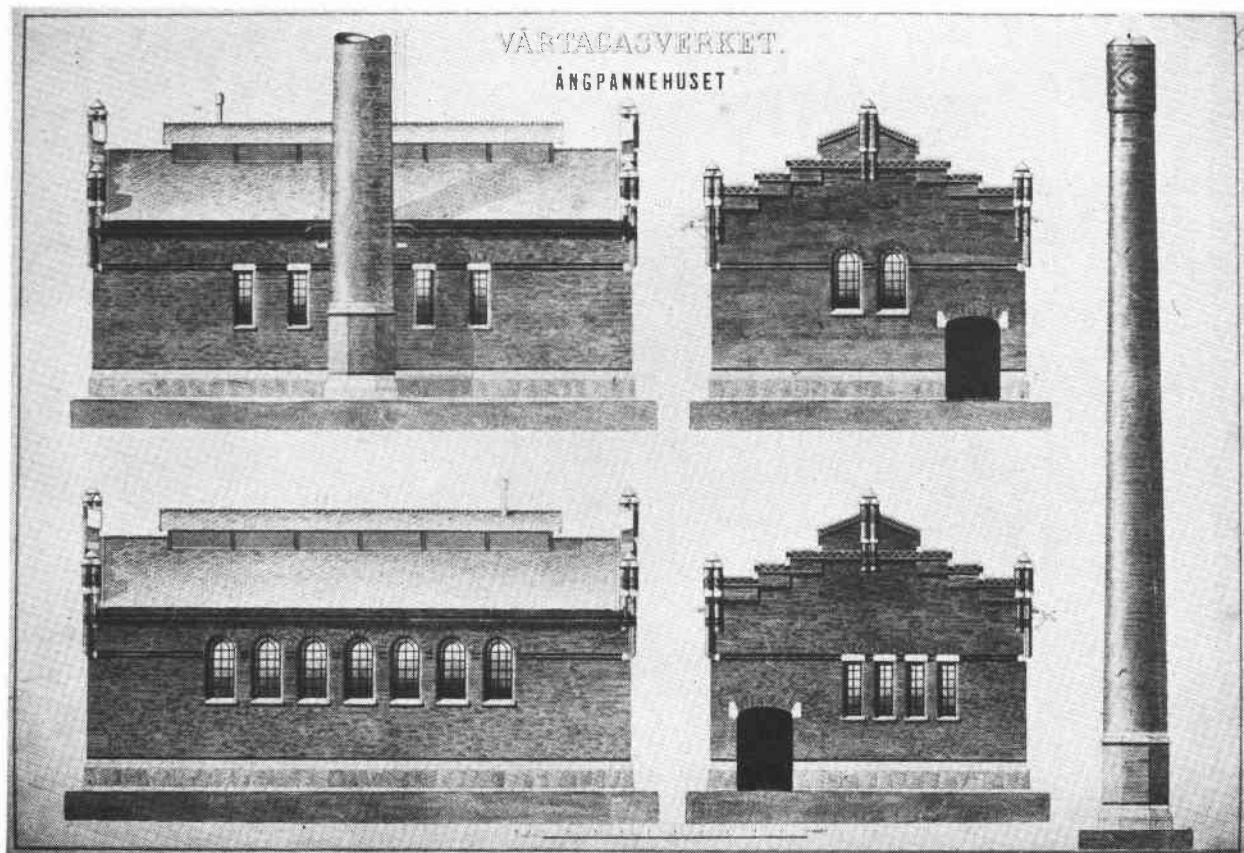
Ritning till gasklocka I (17), Värtagasverket. S00-0681-32.

olika verkstäder. Vissa konstruktioner, exempelvis golvet i regenerationshuset (29), utfördes av betong enligt moniersystemet. Socklarna gjordes av huggen granit som togs från platsen. Taken täcktes med engelsk skiffer (numera ersatt av papp). Den första utbyggnadsetappen beräknades till fem miljoner kronor, en anseelig summa för sin tid. Man använde sig av äkta material och sparade inte på detaljer i utformningen. Portarna försågs med smidda plattgångjärn och mässingshandtag efter Bobergs ritningar. Avancerade stenhuggeriarbeten av kalksten utfördes runt portarna och maskinsocklarna utfördes i marmorstuckatur av den italienske stuckatören Antonio Bellio. Boberg ritade också möbler, arbetsbord och stolar till anläggningen.

Bobergs intresse för teknik, för tegelbyggande, för den franska gotiken och hans nyvaknande intresse för den amerikanska arkitekturen påverkade utformningen av gasverksbyggnaderna. I Teknisk Tidskrift 1893 beskrivs arkitekturen: "Byggnadernas yttre erbjuda ur arkitektonisk synpunkt mycket af intresse. De äro tegelbyggnader på socklar av granit med lister och murbetäckningar af kalksten och äro, vare det sagdt till arkitektens heder, omöjliga att inordna i någon bestämd historisk stil; detta beroende icke på någon dem vidlåtande potpurri-natur, eller att de, såsom så ofta är fallet vid moderna byggnader, till sitt yttre äro sammansatta av bitar, lånade från olika håll och tider, utan på deras själfständighet. Detta åter torde hafva sin grund icke blott i konstnärens personlighet utan äfven i själva arbetsmetoden, nämligen att i första rummet taga hänsyn till byggnadens ändamål och byggnadsmaterialets natur."

I Bobergiana 1958 skriver Ragnar Josephson: "Anläggningen vid Värtan visar hur Boberg förstod att tillämpa sin stil vid rena industribyggnader. Han ville inte nöja sig med en funktionsarkitektur. De stora maskin- och ångpannerummen ha drag av romanska treskeppiga kyrkobyggnader, men inte i imitationsstil; de stå som moderna helgedomar för industriarbetet. Gasklockans mäktiga rotunda och mätarehusets rektangel ha fått den finaste behandling, de stå som moderniserade minnen

Ritning till ångpannehuset (53), Värtagasverket. S00-0681-7.

av romersk gravbyggnad och italienskt palats. De friställda skorstenarna är utformade som jättelika tegelkolonner."

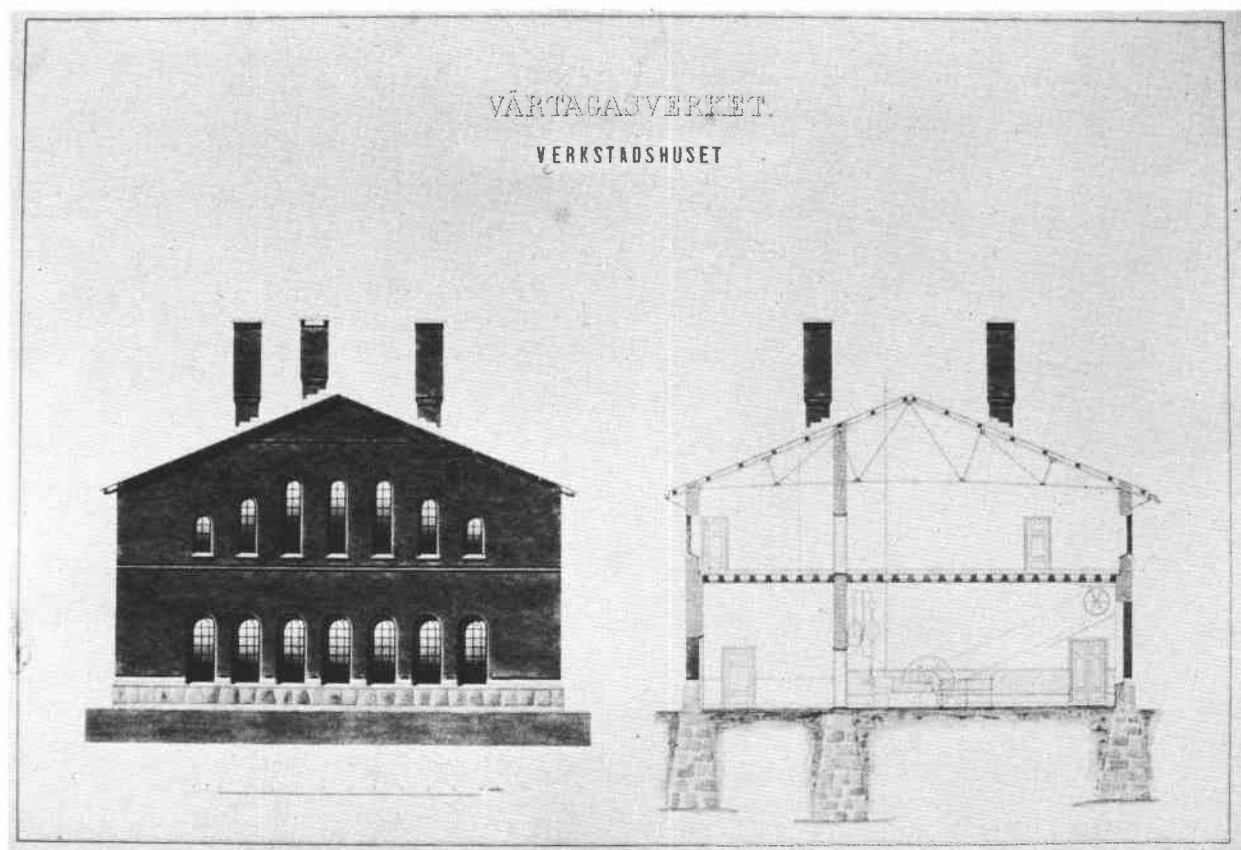
Kolgasverket i Värtan har byggts ut och moderniserats i flera etapper under 1900-talet, bl a ersattes retortrarna av kammargasugnar åren kring 1930. Ytterligare ett reningshus (30) uppfördes efter ritningar signerade 1905-06 H.W. (troligen Hjalmar Westerlund). Samma signatur bär vattengasverket (63) samt verkstadshuset (36) signerat 1906-07. Alla med tegelfasader i en utformning som nära ansluter till Bobergs arkitektur. En tredje gasklocka (15) uppfördes 1912 helt i plåtkonstruktion efter engelskt mönster. Den fjärde gasklockan (13) uppfördes 1931 i en tysk konstruktion med klockhus av stål. Bensolfabriken (97) och bensollagret (98) uppfördes efter ritningar från 1915. Markententeriet (43) tillkom under 1930-talet, liksom maskincentralen (49) som återuppbyggdes efter en explosion enligt ritningar av arkitekt Åke Tengelin 1937-39. Ångcentralen (60) ritades av samme arkitekt 1948. Gasverket byggde också arbetarbostäder i Hjorthagen samt tre ingenjörsvillor strax utanför gasverksområdet, tillkomna 1913 och 1931.

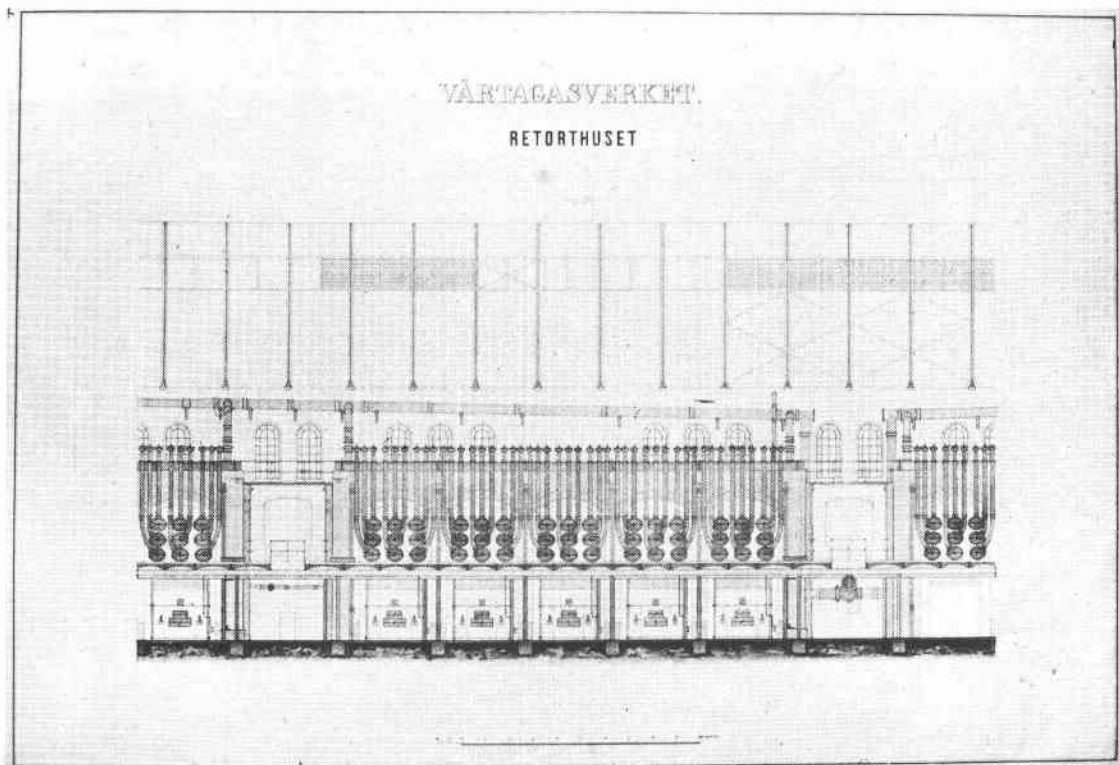
Kolgasverket i Värtan utvecklades efter hand till en betydande kemisk-teknisk industri som förutom gas och koks producerade flera biprodukter som stenkolstjära, grafit, ammoniumsulfat m m.

År 1972 lades kolkraftverket ner och ersattes av ett spaltgasverk med lättbensin som råvara. Kolkraftverkets anordningar för behandling av kol, koks och avfallsprodukter, kammargasugnar m m har därefter successivt rivits bort.

Från att ursprungligen ha varit avsedd för offentlig gatubelysning kom gasen även att användas i hemmen för belysning och matlagning. Inom industrin fick gasen användning bl a till drift av motorer. Numera används gasen enbart för värmeändamål. 1982 fanns 166.000 gasspisar i Stockholm och 4.800 fastigheter hade uppvärmning med gas.

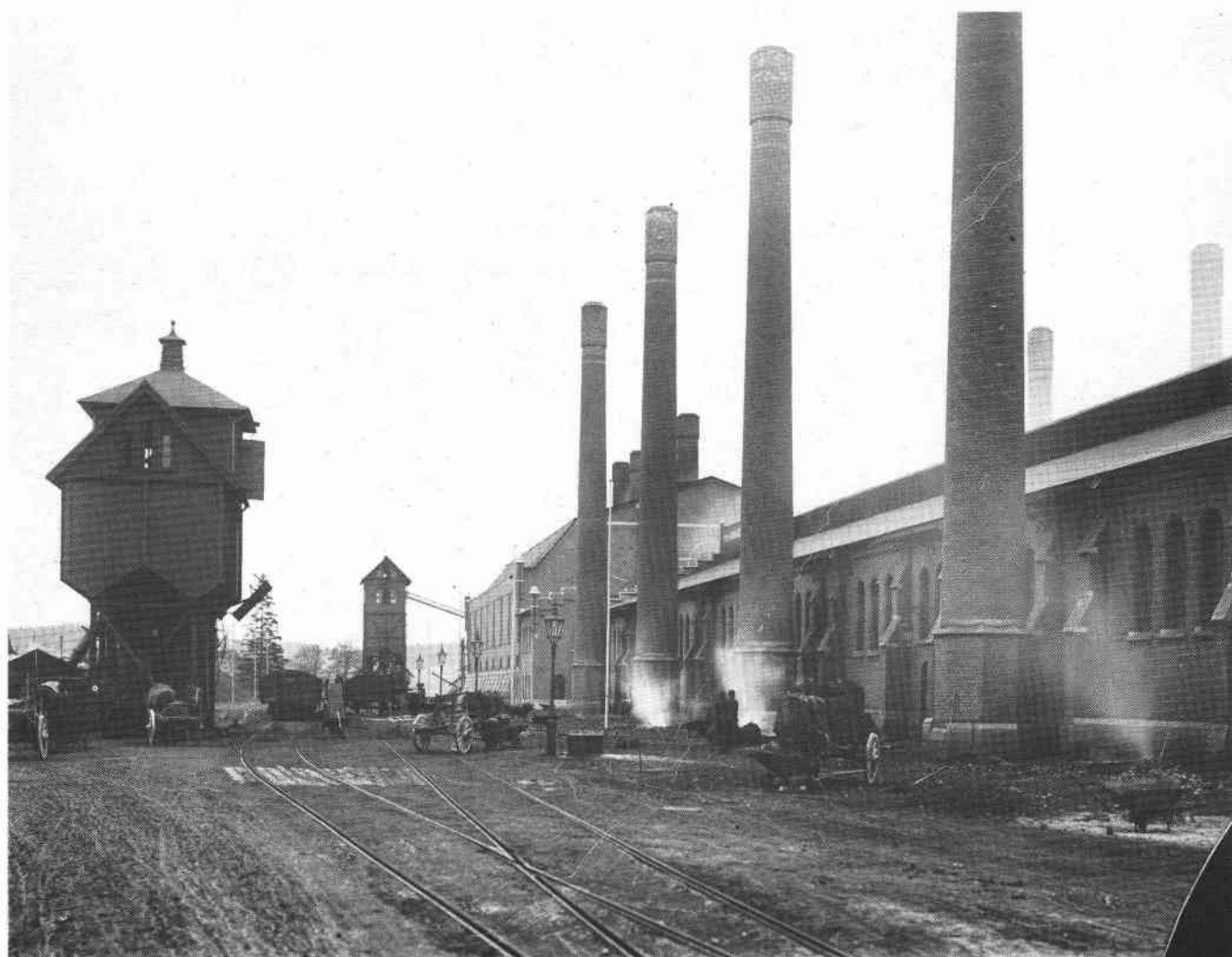
Ritning till verkstadshuset (37), Värtagasverket. S00-0681-9.

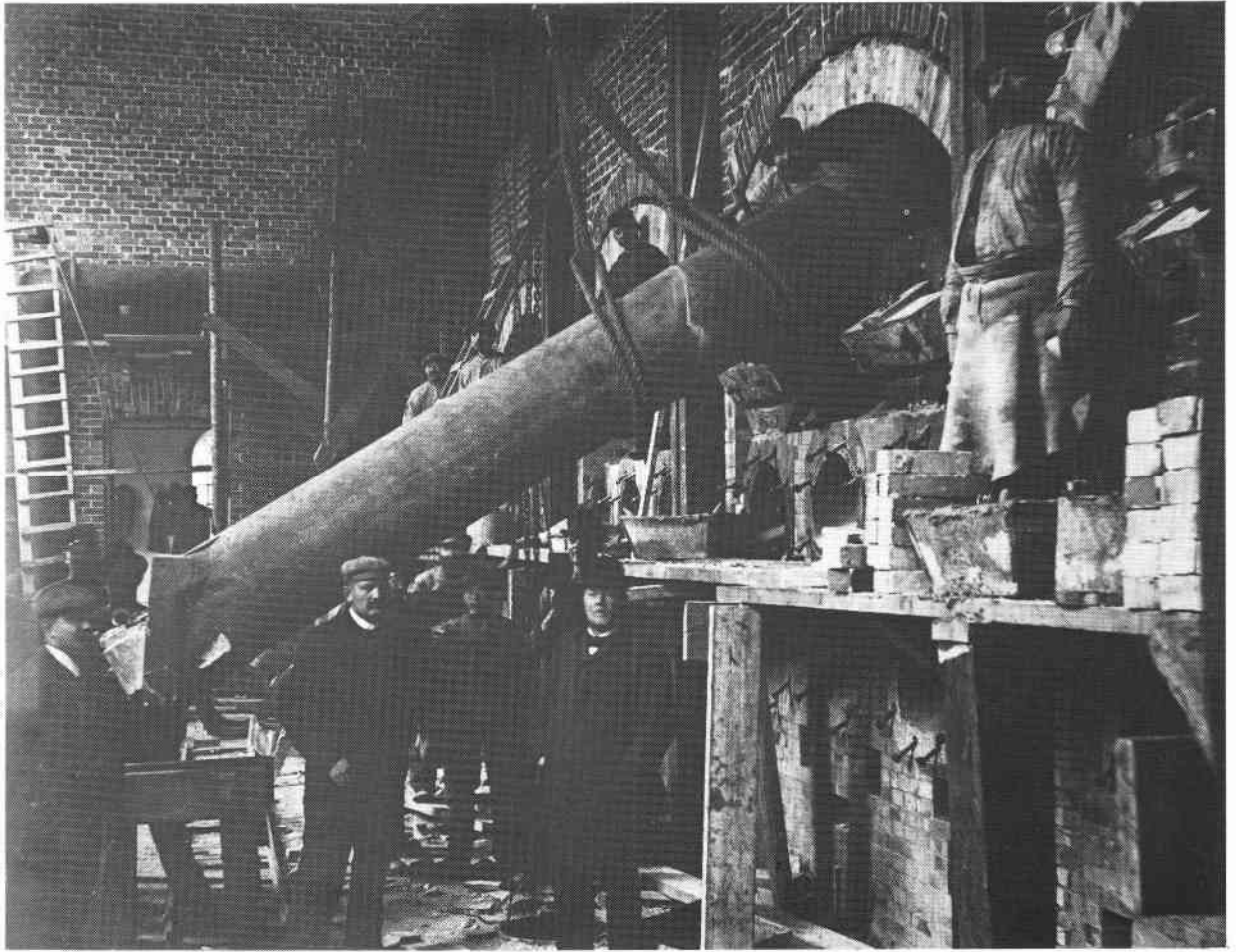

Ritning till retorthuset (56-57), Värtagasverket. S00-0681-zz.

Retorthusen med skorstenar, 1900-talets början. D710.

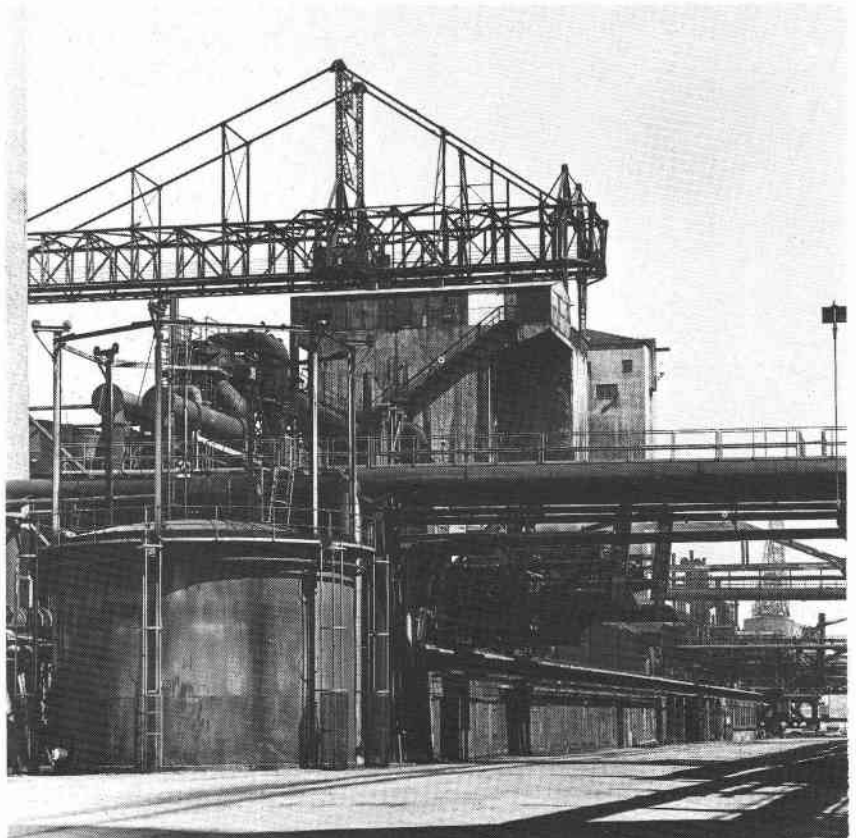

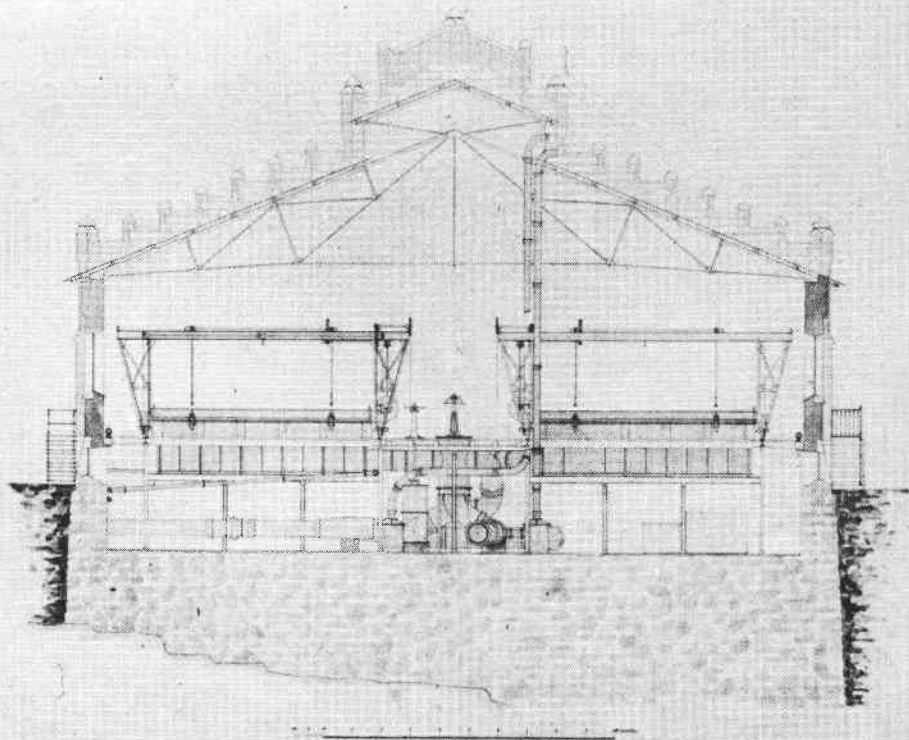
Inlägg av retorter. Foto 1900. E 27500.

*Kammargasugnar. Foto Göran Fredriksson, 1970.
S00-0775-11.*

VÄRTAGASVERKET.

RENINGSHUS I

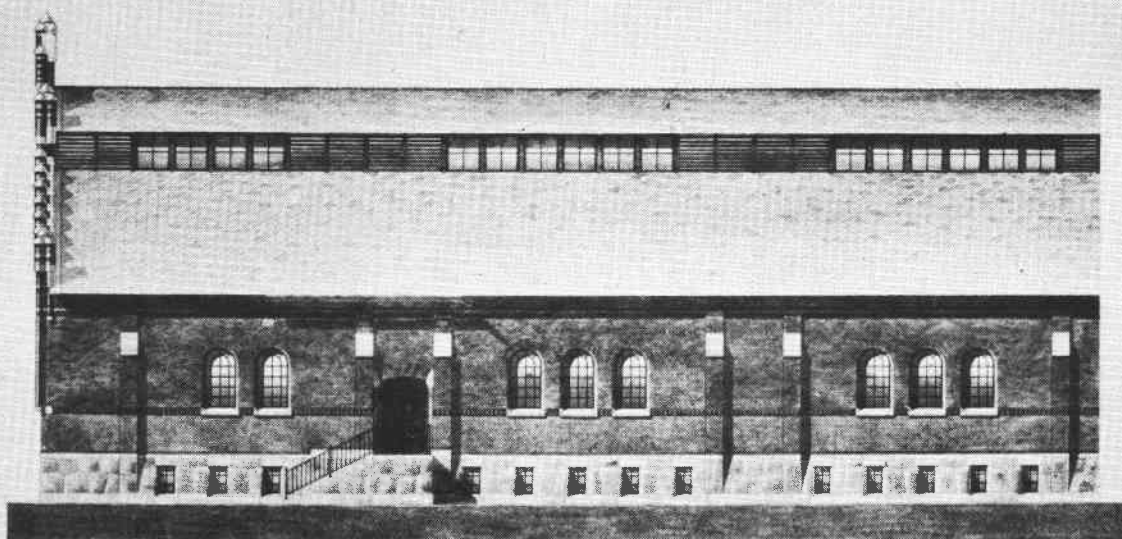

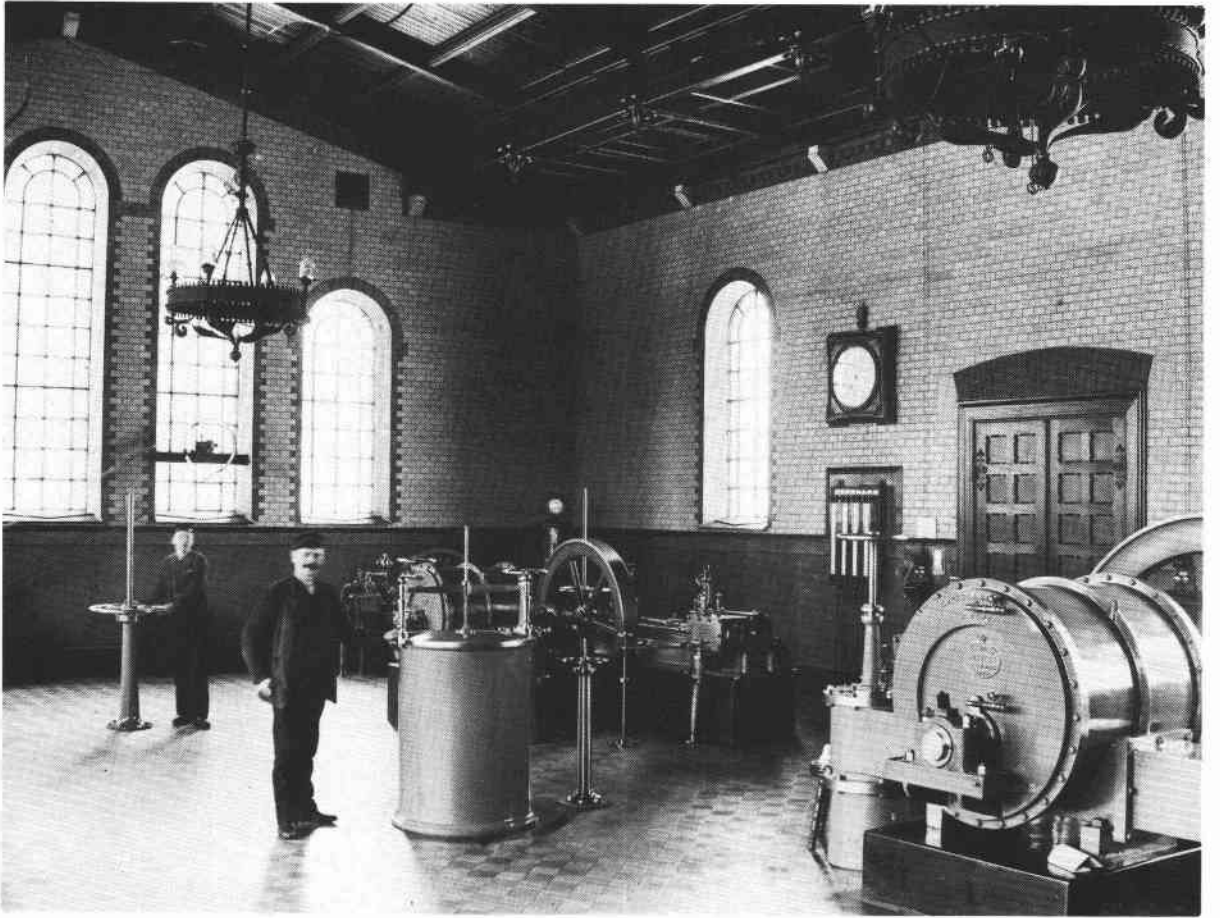
Ritning till reningshuset (27-28), Värtagasverket. S00-0681-15.

Ritning till reningshuset (27-28), Värtagasverket. S00-0681-27.

VÄRTAGASVERKET.

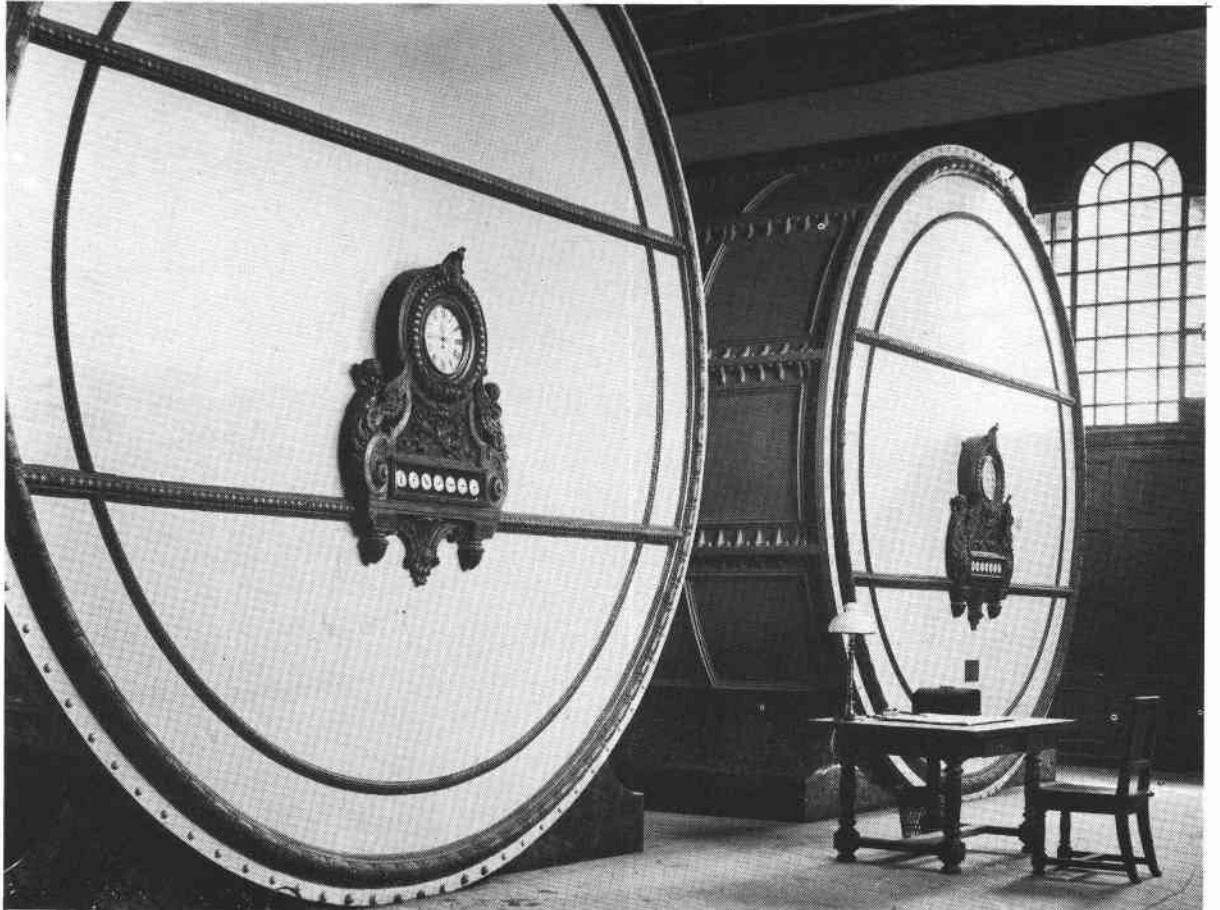
RENINGSHUSET

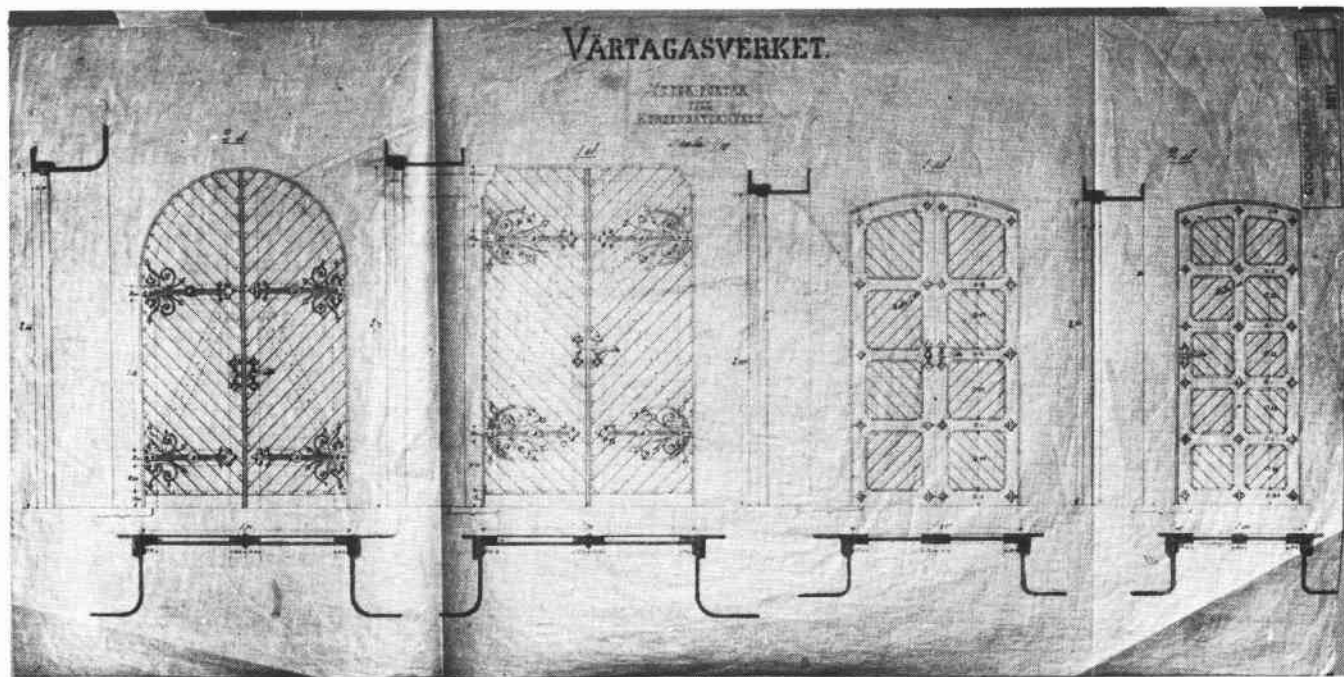

Interiör från maskinhuset, 1901. F5121b.

*Mätare i mätar- och regulatorhuset. Bord och stol efter F Bobergs design.
Foto 1901. E27530.*

Ritning till ytterportar, Värtagasv. S00-0681-20.

Dörr med smidda järnbeslag efter F Bobergs ritningar. Hus 68. Foto 1979. FB13692.

Nuvarande verksamhet

Av de äldre byggnaderna används gasklockorna 13, 15 och 16 samt mätar- och regulatorhuset 26 direkt i den nuvarande gasproduktionen från spaltgasverket. Ångpannehuset är idag förlagt till f.d retorthuset 56 och i samma byggnads östra del finns kylanläggningen. Verkstadsbyggnaderna 36 och 37 används huvudsakligen för sitt ursprungliga ändamål men är också delvis ombyggda för personalutrymmen och kontor. Kontors- och bostadshuset 20 fungerar nu enbart som kontor. I portvaktshuset 18 finns en lägenhet på det övre planet medan bottenvåningen tjänar som arkiv. Marketenteriet 43 används i stort sett för sitt ursprungliga ändamål.

Reningshusen 27-28, 29 och 30 används till vissa delar som förråd och står delvis outnyttjade.

Huvudsakligen utan användning står maskinhuset 49, f.d ångpannehuset 53, f.d kondensatorhuset 68, retorthusets mittdel 57 och den "nya" ångkraftcentralen 60 samt vattengasverket 63 som fram till för ett par år sedan fungerade som en reservkraftanläggning. Helt tom och utan användning står också den äldsta gasklockan 17.

Ammoniakfabriken 93 och besolfabriken 98 är mycket förfallna och står utan funktion. Bensollagret 97 hyrs av en båtfirma.

Planförhållanden

Stadsplan: Redovisad på karta P1 6110 att gälla från 1 januari 1964.

Ändamål: Utomplanbestämmelser enligt byggnadsstadgan råder.

Byggnadsrätt: § 29 i byggnadsstadgan.

Översiktliga planer: Zonplan 70 anger utredningsområde. Trafikplan 77 anger Gasverksvägen som matarled.

Kommentarer: Kommunfullmäktige beslöt den 6 juni 1983 att ett koleldat fjärrvärmeverk skall förläggas till Norra kajen öster om kv Nimrod och i samband med det beställa dels en översiktsplan för bl a gasverksområdet och dels en detaljplan för fjärrvärmeanläggningen på Norra kajen enligt följande:

"Byggnadsnämnden bör snarast upprätta stadsplaner för fjärrvärmeanläggningen på Norra kajen och för genomförandet av nödvändiga evakueringar till andra platser av de företag som nu finns inom Norra kajen.

- parallellt härmed i form av en översiktsplan studera hela den aktuella sektorn av kommunen med bl a bostadsbebyggelse på gasverksområdet och i Hjorthagen, omdaningarna inom frihamnsområdet, upprustningen av Storängsbotten och andra områden utmed Lidingövägen och översyn av spårreservaten."

Byggnadernas utformning och skick

Föremål för bedömning är den äldre bebyggelsen på området uppförd före 1940, till största delen redan före 1915 efter ritningar av F. Boberg.

För överskådlighetens skull indelas det stora antalet byggnader i följande typer.

I Hallbyggnader (26,27,28,29,30,49,93,97,98) ca 11.500 kvm

Dessa byggnader är stora, långsmala med enkel, rektangulär planform och lokal- ytor på i de flesta fall mer än 1.000 kvm. Husdjupet är 15-25 m. Byggnaderna har stor rumshöjd på 5-10 m och är i vissa fall försedda med entresoler på del av ytan. Flera har även ett vindsbjälklag. Vanligen bär takstolar av stålfackverk över hela bredden mellan ytterväggarna av tegel. Byggnaderna har täta, jämnt fördelade rader av fönster och i flera fall taklanterniner. Uppvärmning genom ett föråldrat ångvärmesystem förekommer, i vissa fall kompletterat med aerotemperar och elvärme.

Byggnaderna i östra delen av området (93,97,98) är svårt förfallna, med raserade väggpartier och öppna hål i taket. Övriga byggnader i denna typgrupp är i gott skick bortsett från rostangrepp på stålstommarna.

II Verkstadsbyggnader m fl (31,36,37,52,53) ca 2.800 kvm

Dessa byggnader är mindre, med lokalytor på 4-900 kvm, ofta i två plan, djup på 10-15 m och rumshöjder under 5 m. Spännvidder för tegelvalven på stålstomme är 5-6 m.

Byggnaderna nr 36 och 37 används fortfarande till snickeri och mekanisk verkstad och är i gott skick med moderniserade installationer.

Byggnaderna 52,53 och 31 används till förråd och vissa kontorsutrymmen. I byggnad 31 som nyligen har rustats upp finns även utställning av äldre gasverksutrustning m m inrymd.

III Gasklockor (13,15,16,17) ca 8.000 kvm

De två äldsta 16, 17 har tegelväggar med smala fönster och en diameter invändigt på 53 resp 48 m. Höjden till takfot är 34 resp 23 m. De två nyare har stålstomme och en saknar fast yttre hölje.

IV Processbyggnader (56,57,58,60,63,68) 5-6.000 kvm

Dessa byggnader, ett f d oljegasverk, kraftcentral, f d vattengasverk m fl, ligger i ett stråk centralt i området. De har ett djup på ca 30 m och rums- höjder på 10-15 m. Ytterväggarna är av tegel med få fönsteröppningar. Den kraftiga betongstommen är utformad för att bära upp processutrustning av olika slag. Efter driftsstopp och demontering har de äldre byggnaderna förfallit.

V. Övriga byggnader, bostadshus, kallförråd (18,20,40,54,95)

F d portvaktsstugan 18 används delvis som bostad fortfarande och är en tegelbyggnad i två plan. Byggnad 20 i tre plan plus vind används helt till kontor. De är väl underhållna och i gott skick.

Kallförråden är öppna träbyggnader med mycket stora dimensioner. Kolskjulet 40 används delvis till bilverkstad och är i hyggligt skick, medan det f d saltlagret 95 visar tecken på förfall.

Anläggningen som helhet

Läget är naturskönt vid Husarviken. Från områdets mitt är det ca 600 m gångavstånd till Ropstens T-banestation. Biltransporter sker via Gasverksvägen som matargata till Lidingövägen.

Gasklockorna (32, 13, 16, 17) och mätareförrådet, f.d. reningshus (30) från nordost. Till vänster verkstadshus II (36) och till höger verkstadshus I (37). S82-0405-2.

Användningsmöjligheter

Bedömningen av användningsmöjligheterna för den äldre gasverksbebyggelsen är i hög grad beroende av planerna för områdets framtida utnyttjande.

Gasverk eller bostäder

Ett förslag från kommunens planeringsberedning framlagt i mars 1983 innebär att gasverket läggs ned inom sex år. Tillfälligt kan ett kollager placeras på den i stort sett obebyggda östra delen av området i samband med utbyggnad av ett kolvärmeverk vid Norra kajen i Värtahamnen. Därefter kan byggas upp till 6.000 lägenheter på gasverksområdet, i Hjorthagen och Fisksjöäng.

Verkstäder och förråd

Allmänt kan sägas att på kort sikt ter det sig lättare att bevara den äldre bebyggelsen om gasverket i någon form finns kvar. Redan nu används en hel del av hallbyggnaderna till förråd av olika slag. Gastillverkningens speciella uppbyggnad och höga krav på driftssäkerhet medför stort behov av reservdelar. Det innebär att de äldre byggnaderna troligen kan finna fortsatt användning som verkstäder och förråd så länge gastillverkningen fortgår, även om tekniken och omfattningen ändras.

Även om gastillverkningen upphör kan man tänka sig i första hand hallbyggnaderna som förrådsfilial till Energiverket eller någon annan teknisk förvaltning. Med sina stora mått framför allt på höjden och sin enkla planform är de väl lämpade för sådana ändamål.

Företagspark

Med tanke på det inte alltför långa avståndet till Tekniska Högskolan och Universitetet är en annan möjlighet att utnyttja byggnaderna till en s k företagspark för små innovationsföretag. Tekniskt avancerad produktion inom t ex elektronik och biokemi behöver inte alltid stora ytor i markplan, utan t ex det f d reningshuset 29 skulle kunna delas upp med mellanbjälklag i mindre enheter för sådana verksamheter. Önskemålet att bevara exteriören orörd kan bli en restriktion på möjligheterna att ta upp nya portöppningar i fasad.

Skolor, motionshallar

Bostäder för 15.000 människor medför å sin sida behov av servicelokaler som till stor del skulle kunna fyllas av de befintliga byggnaderna.

En användning av främst hallbyggnaderna 26-30 till skollokaler, vilket antyds av planeringsberedningens skiss är t ex fullt tänkbar. Byggnaderna ligger väl samlade, omgivna av grönytor, centralt i det fullt utbyggda bostadsområdet. Tät och regelbunden fönsterplacering även anpassad på höjden till eventuella mellanbjälklag ger möjlighet till lärosalar i flera plan. Taklanterniner ger ljus åt en kommunikations- och uppehållszon i mitten i byggnaderna 27,28,29,30. Stålstommen underlättar infästning av mellanbjälklag och installationer. Lokaler för gymnastik och bollspel av olika slag är också lätta att inrymma i dessa större hallbyggnader. Mindre salar för t ex basket- och volleyboll får plats i byggnad 49.

Stormarknad m m

Även andra servicefunktioner är tänkbara. Samma egenskaper som gör hallbyggnaderna i befintligt skick lämpliga för lagringsfunktioner av olika slag gör dem också möjliga för mer kvalificerad varuhantering i form av stormarknader och

annan försäljningsverksamhet, kanske en saluhall i det f d reningshuset 27,28. Det medför i så fall att mark i närheten bör reserveras för parkering.

Bostadskomplement

De mindre verkstadsbyggnaderna har också flera användningsmöjligheter vid bostadsutbyggnad i området som t ex samlings- och föreningslokaler, utrymmen för t ex motionsgymnastik, kraftsporter, squash. De f d bostadshusen 18,20 bör lätt få fortsatt användning som bostäder eller kontor.

Svåranvända byggnader

Hallbyggnaderna 93,97,98 har i och för sig också en generell utformning och lämpligt läge intill Ropstens trafikplats. Med hänsyn härtill skulle även de kunna utnyttjas på flera sätt till industrilokaler, motionshallar, försäljning m m. Förfallet har dock gått mycket långt. Behovet av reparation upprustning och grundförstärkning försvårar ekonomisk återanvändning.

Processbyggnaderna ligger sämre till när det gäller läge i området, skick och utformning jämfört med de västra hall- och verkstadsbyggnaderna. Bristande underhåll, få fönsteröppningar, behov av ytterligare rivning av tillbyggnader och processutrustning i form av rörstativ, behållare o dyl gör ombyggnad och återanvändning mindre gynnsam.

De stora gasklockorna är naturligtvis mycket speciella och svåranvända byggnader. Svårigheten härrör främst från den oerhört stora och djupa volymen som för att utnyttjas av verksamheter med människor och material i motsvarande mängder kräver ljusöppningar, entréer, portar, vertikala kommunikationer i en omfattning som hotar den nuvarande exteriörens bevarande. Även den outnyttjade äldre klockan

16 är dock fortfarande i gott skick. Ridhus är en tänkbar användning för de äldre, fönsterförsedda tegelklockorna. Kulturaktiviteter av olika slag, musik, dans och teater som föreslogs i debatten om bevarande av den senare rivna gasklockan vid Sabbatsberg är en användning fortfarande värd att diskutera för någon av de äldre klockorna. En sådan användning kräver emellertid rätt omfattande åtgärder med nytt golv och uppbyggnader för scen och publik, installationer för värme, ventilation, belysning och sanitet.

Sammanfattande bedömning

En stor del av den äldre gasverksbebyggelsen har en utformning och ett läge som gör den tänkbar för flera olika former av återanvändning, även om gasverket helt läggs ned.

Hallbyggnaderna (26-30,49) intill gasklockorna i områdets västra del bör kunna användas som undervisnings- och motionslokaler, för småindustri, försäljning eller lager.

Mindre verkstadsbyggnader o dyl (31,36,37,52,53) kan förutom sin ursprungliga funktion ges användning som kontors-, förenings- och samlingslokaler.

Gasklockornas form och storlek gör dem svåranvända för vanligt förekommande verksamheter. Någon av de äldre klockorna (16,17) bör dock med fördel kunna användas som t ex ridhus eller som stor samlingslokal med utrymme för olika kulturaktiviteter.

Allmänt är det dock inte byggnadernas form som gör ett bevarande och återanvändning problematisk utan den samlade lokalytans omfattning, i detta fall maximalt 28.000 kvm. Om mer än enstaka byggnader skall bevaras krävs vidsynt inventering av förekommande lokalbehov i hela stadsdelen och en strikt prioritering av återanvändning framför nybyggnad vid den framtida utbyggnaden av området.

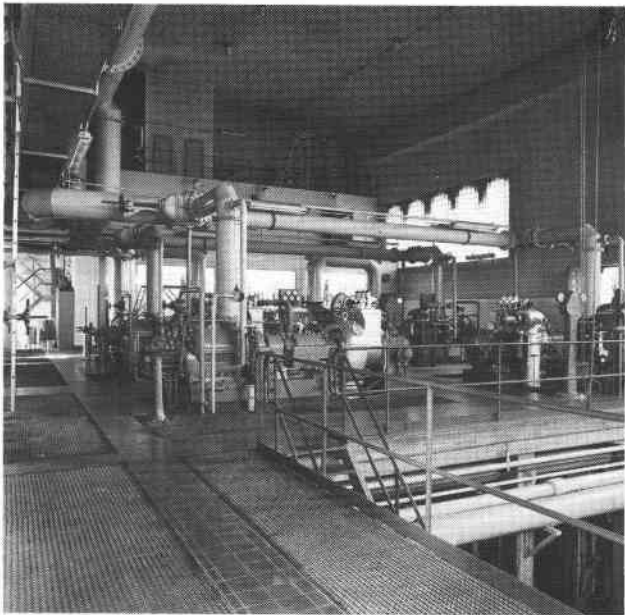
Kontorshuset (20), 1979. FB 13672.

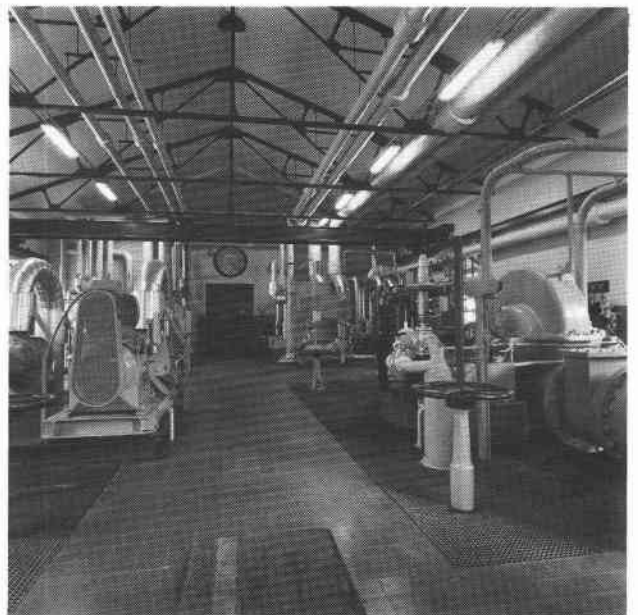
Portvaktshuset (18), 1979. FB 13671.

Entré till klockhuset (17). Över dörren sitter gasmätaren. Foto 1979. FB 13680.

*Pump- och regulatorhuset (26), 1979.
FB 13626.*

Pump- och regulatorhuset (26), södra delen. S82-0401-3.

Pump- och regulatorhusets entré. Över dörren en relief föreställande S:t Erik omgiven av gaslågor. Foto 1979. FB 13679.

Reningshus II (27-28) från väster. S82-0405-7.

Reningshus II (27-28). S82-0401-11.

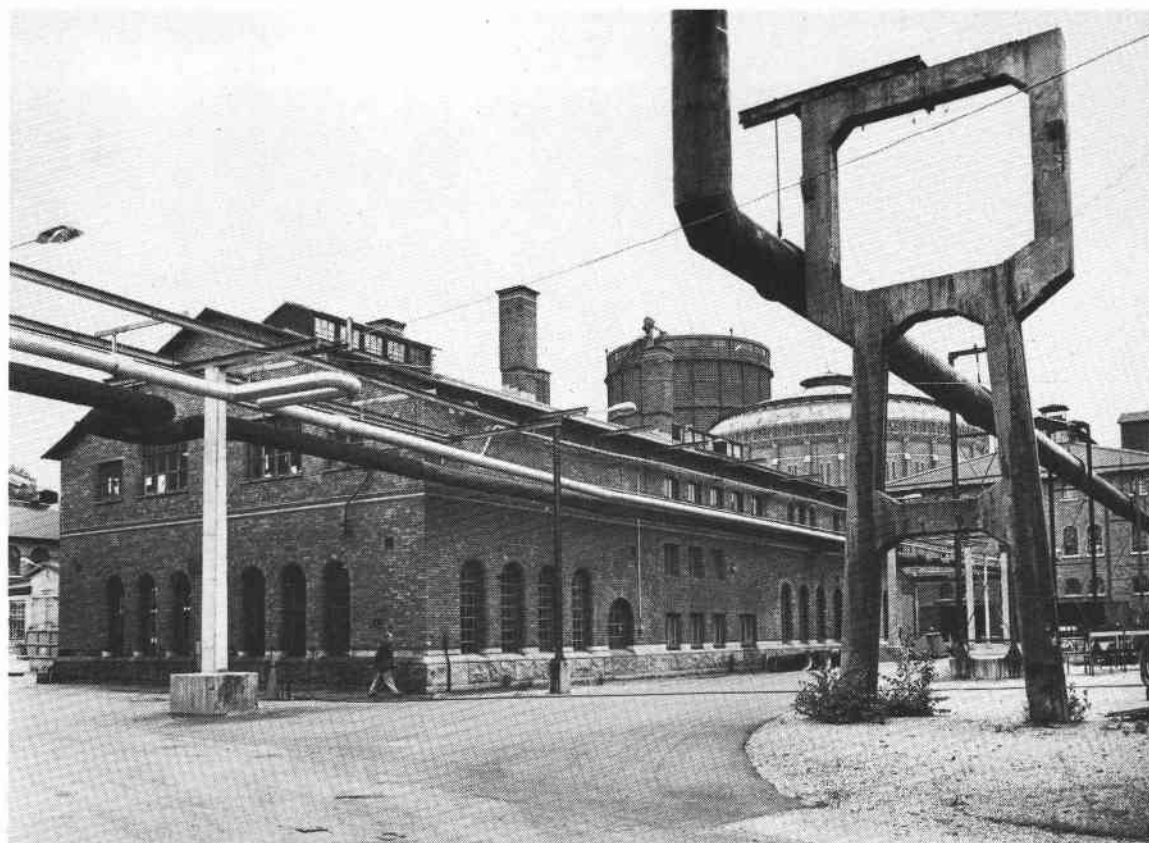

Från vänster mätareförråd (30), reningshus IoIV och II (29 och 27-28), transformatorstation U5 (38), maskincentral (49) och längst t.h. verkstadshus I (37). I fonden kokssorteringsverken IV och III (25 och 64). S82-0402-12.

Reningshus, f.d. regenerationshus (29). S82-0401-8.

Verkstads hus I (37) från norr, 1979. FB 13694.

Verkstadsbyggnaden (37), smedjan. S82-0403-4.

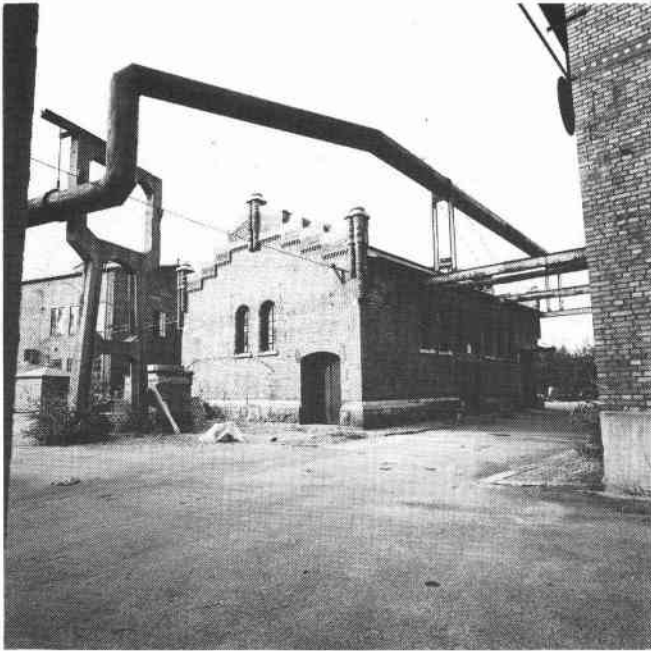

Verkstadshus II (36) från väster, 1979. FB 13688.

Till vänster maskinhuset (49). I bildens mitt ångpannehuset (53) och kondensatorhuset (68), där bakom retorthuset (56). T.h. verkstadsbyggn. (37). S82-0401-9.

Ångpannehuset (53) fr. öster. S82-0405-3. Kondensatorhuset (68) från söder. S82-0405-5.

Taket i f.d. kondensatorhuset (68). S82-0403-6.

Skorstenen (59) och västra änden av retorthuset (56), 1979. FB 13695.

Kolhus, f.d. (40). S82-0402-11.

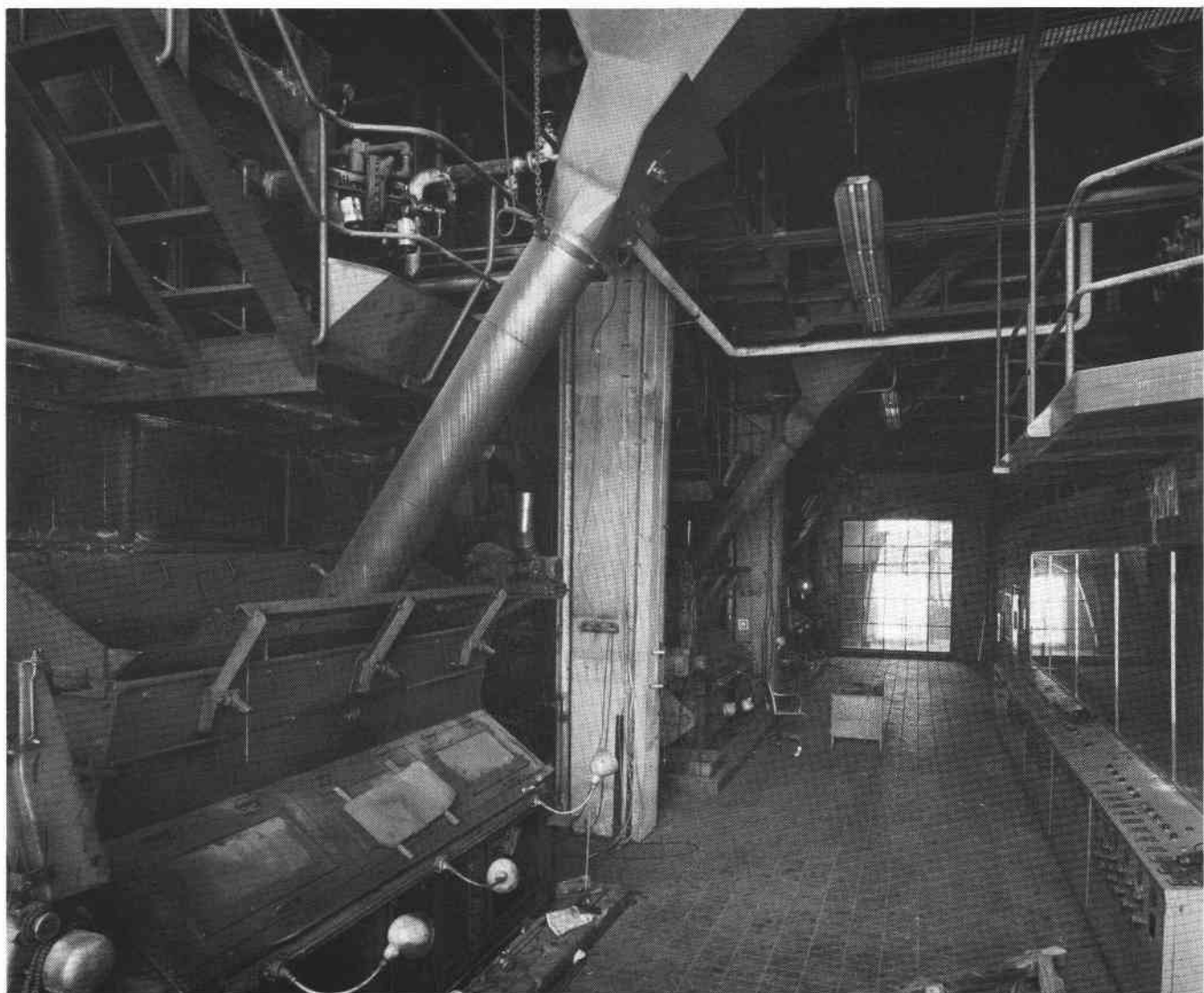
Till vänster retorthuset (56), till höger kolhuset (40), 1979. FB 13638.

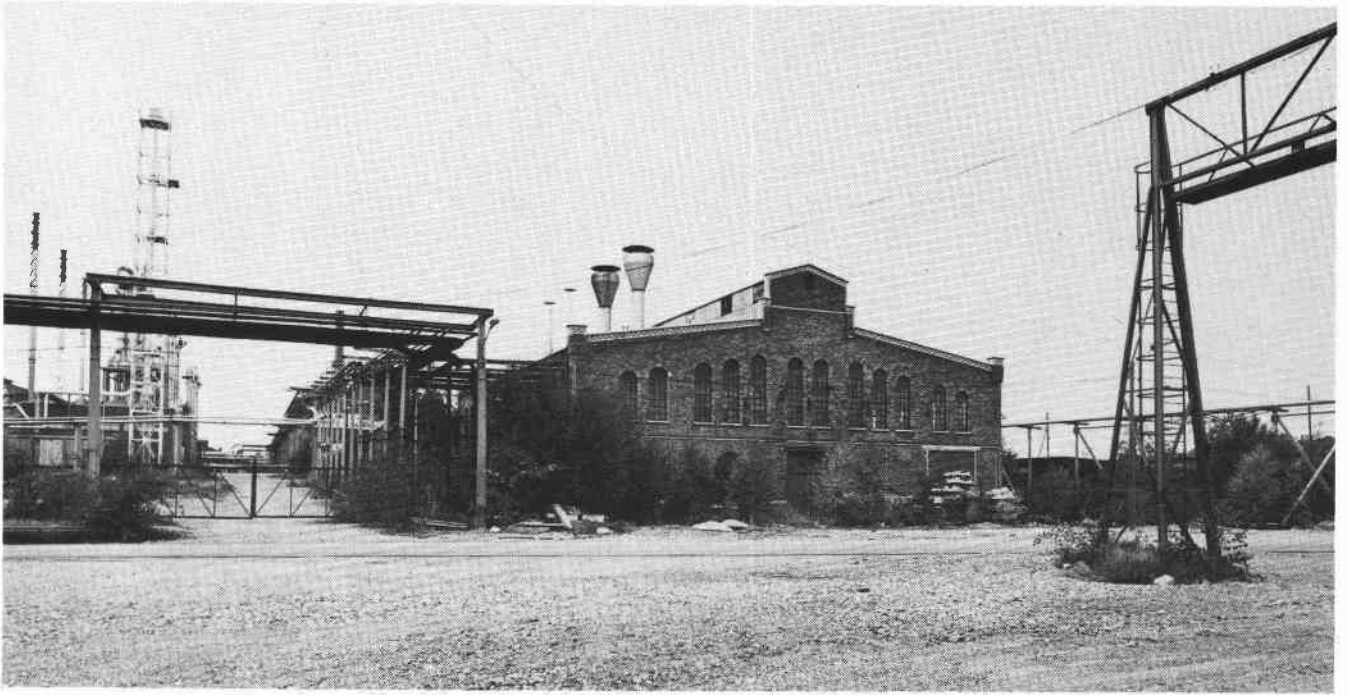

Från vänster spaltgasverket (46), reservverket och marketenteriet (48,43), det "nya" ångpannehuset (60) samt den nya laboratoriebyggnaden (47), 1979. FB 13697.

Det "nya" ångpannehuset (60). S82-0403-10.

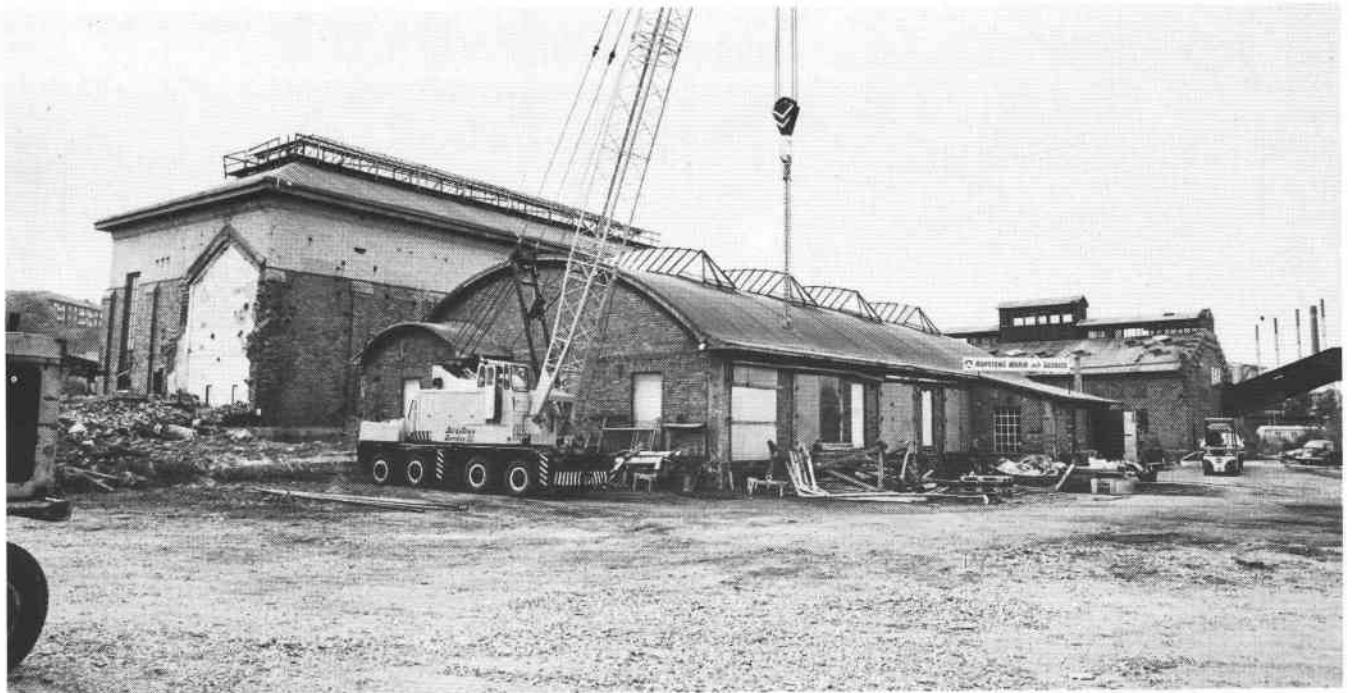

Vattengasverket (63) från öster. Till vänster spaltgasverket (46). S82-0404-9.

Vattengasverket (63). S82-0404-1.

Bensolfabriken (98) och bensollagret (97) från nordost. S82-0404-8.

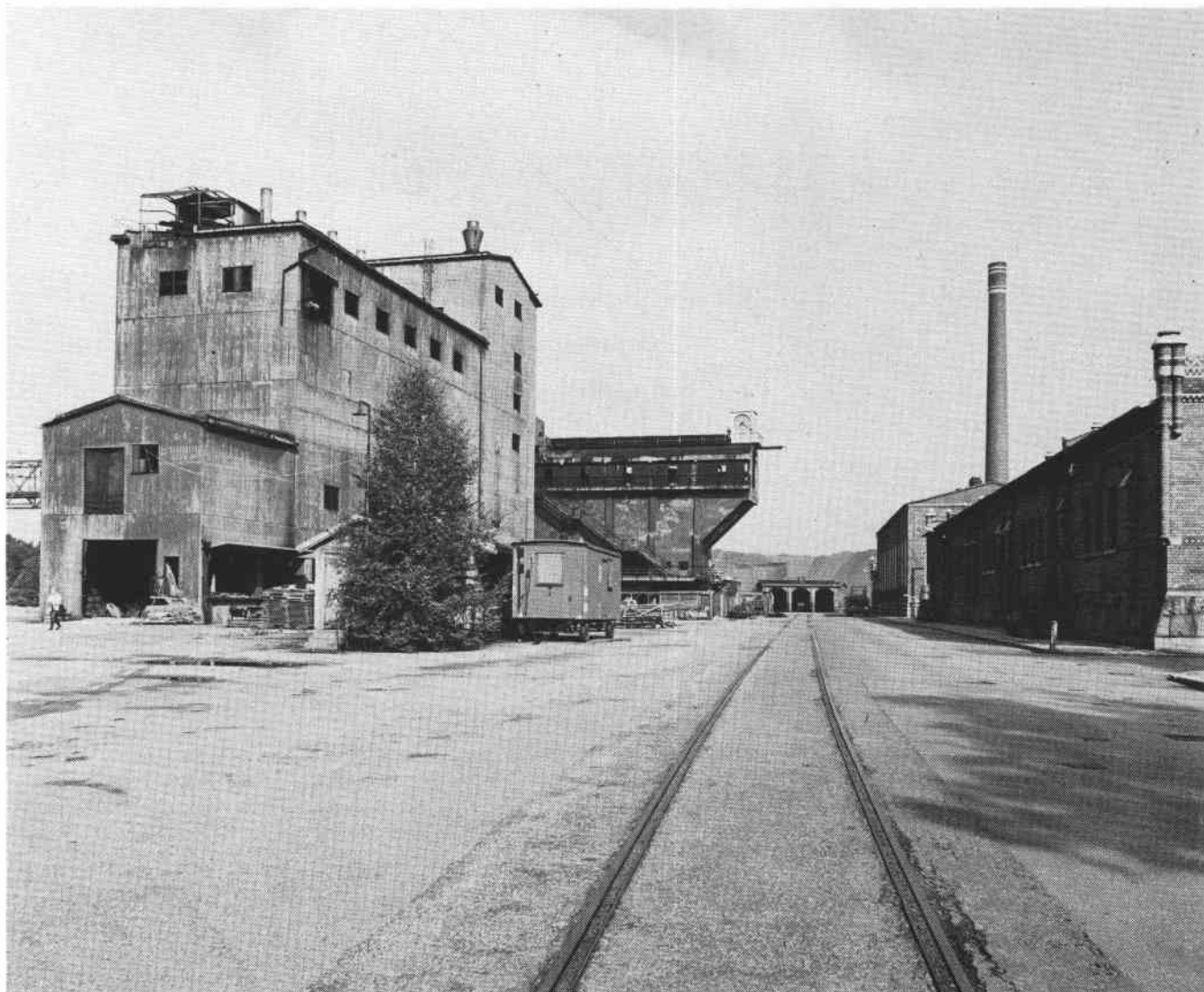
Interiör från ammoniakfabriken (93). S82-0404-5.

Förrådshus (31), numera Gasverkets museum. Foto 1979. FB 13685.

Från vänster kokssorteringsverken 25 och 64, lokstallet (67), maskinhuset (49) och reningshus II (27-28). Foto 1979. FB 13646.

Bevarandesynpunkter

Gasverket i Värtan är av synnerligen stort kulturhistoriskt värde. Den utomordentligt högklassiga arkitekturen formad av Ferdinand Boberg är väl bevarad och senare tillskott till anläggningen väl anpassade till Bobergs arkitektur.

Bebyggelsen inom gasverksområdet bör i första hand bevaras med avseende på exteriörerna. Den yttre arkitekturen bör behandlas med största varsamhet och i de fall där fasaderna blivit förvanskade bör man sträva efter att återställa dessa till ursprungligt skick.

Den produktionstekniska anläggningen är idag till stor del borttagen. Pump- och regulatorhuset, som fortfarande är i drift, har huvudsakligen utrustning från 1940-50-talen och senare samt enstaka installationer från 1930-talet. Interiören förändrades under en modernisering och ombyggnad på 1950-talet men den ursprung-

Vy söderut mot gasklockorna och pump- och regulatorhuset (26) från kokssorteringsverk IV (25). Till vänster f.d. reningshus II (27) och nedtill till höger våghus II (24). S82-0402-6.

liga planlösningen och rumsbildningen är bibehållen. Detsamma gäller för flertalet byggnader. Ursprunglig planlösning, rumsbildning och detaljer från byggnadstiden bör så långt det är möjligt bevaras vid framtida ombyggnader.

Skorstenen (59), som är den sista av ett flertal skorstenar som funnits inom området, har ett stort symbolvärde och bör bevaras och underhållas.

Gasverksområdet är inhägnat, till vissa delar av ett äldre trästaket, vilket är ett tillskott till miljön och bör bibehållas.

Den omfattande anläggningen som hanterat kolet och koksen har sedan nerläggningen av kolgasverket 1972 successivt rivits bort. Kvar står idag en koksicka (10) och tre kokssorteringsverk (25,64,65), samtliga i ett ganska dåligt skick. Det äldsta kokssorteringsverket (65) är en järnkonstruktion från 1918-20, medan de övriga är betongkonstruktioner från 1930- och 50-talen. Kokshanteringen var en mycket omfattande verksamhet tillhörande gasverket och sorteringsverken utgör intressanta komplement till anläggningen i övrigt.

Byggnaderna i områdets östra del, ammoniakfabriken (93), bensolfabriken och bensollagret (97,98) har liksom bebyggelsen i övrigt ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde. Byggnaderna lider tyvärr av ett långt gånget förfall och sådana svåra skador att ett bevarande kan anses orimligt.

Förslag till skyddsföreskrifter

Det kulturhistoriska värdet av gasverksbyggnaderna, på kartan markerade 16,17,18, 19,20,26,27-28,29,30,31,36,37,40,53,56-57-58,59,63,68, bedöms motsvara fordringarna i 1960 års byggnadsminneslag.

Skyddsföreskrifterna bör omfatta följande punkter:

1. Byggnaderna 16,17,18,19,20,26,27-28,29,30,31,36,37,40,53,56-57-58,59,63,68 får inte rivras eller till sitt yttre förvanskas.
2. I ovan angivna byggnader skall ursprunglig bärande konstruktion bevaras.
3. Byggnaderna skall underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten skall utföras på ett sådant sätt och med sådana material att det kulturhistoriska värdet inte minskar.
4. Gasverksanläggningens område med park, terrasseringar och ursprungligt trästaket skall hållas i ett sådant skick att anläggningens karaktär inte förvanskas.

Ovan angivna byggnader bör vid stadsplaneändring betecknas med Q.

Byggnaderna 1,49,60 samt gasklockorna 13 och 15 (se karta) bedöms ha större kulturhistoriskt värde. BS 38 §, andra stycket, är tillämplig.

Skyddsföreskrifterna bör ha följande lydelse:

Byggnaderna 1,49,60 och gasklockorna 13,15 får inte till sitt yttre förvanskas.

I byggnaderna 49 och 60 samt i gasklockorna 13 och 15 får inte åtgärder vidtagas som medför förvanskning av ursprunglig bärande konstruktion.

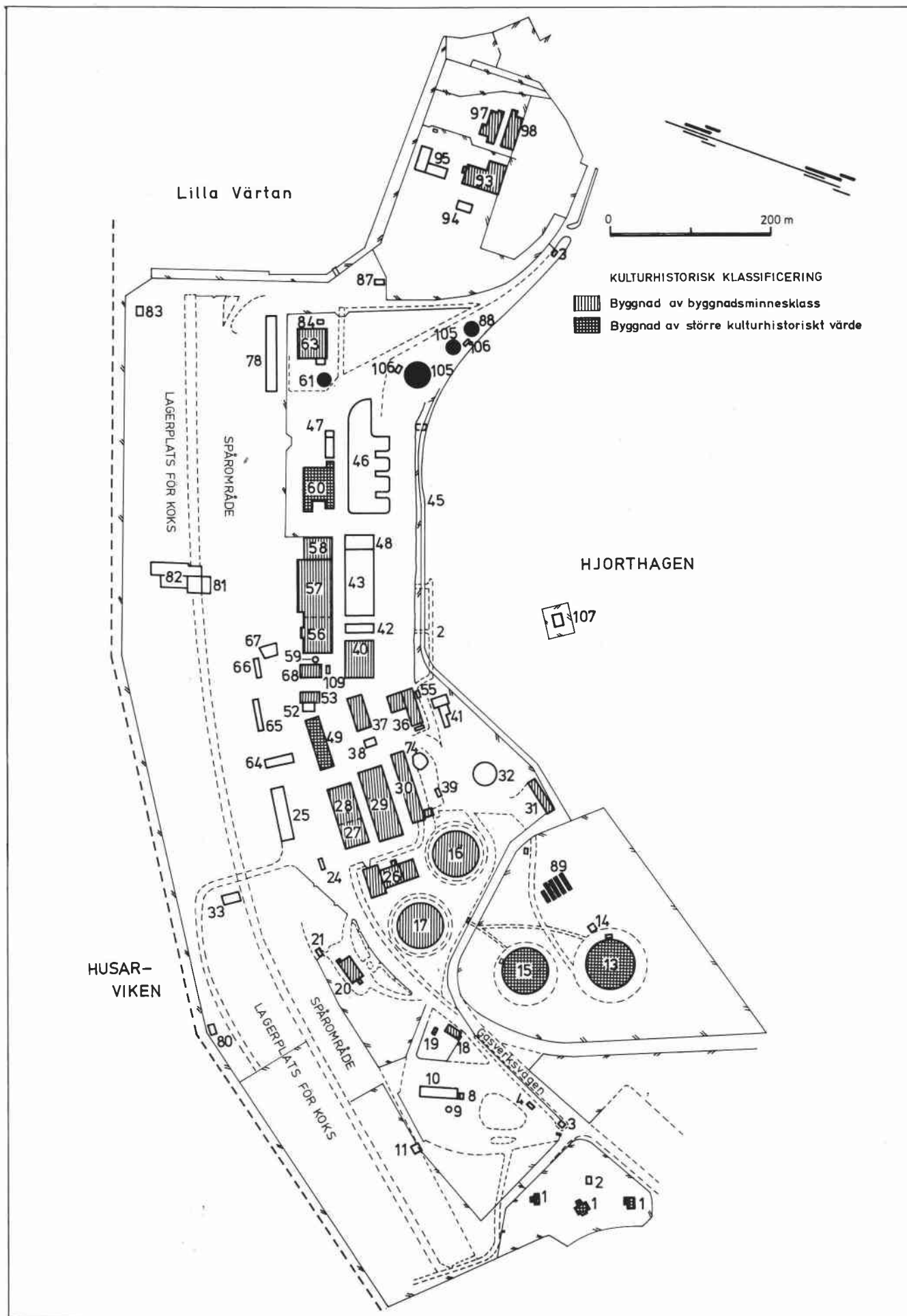
Byggnaderna 1,49,60 och gasklockorna 13,15 bör vid stadsplaneändring betecknas med q.

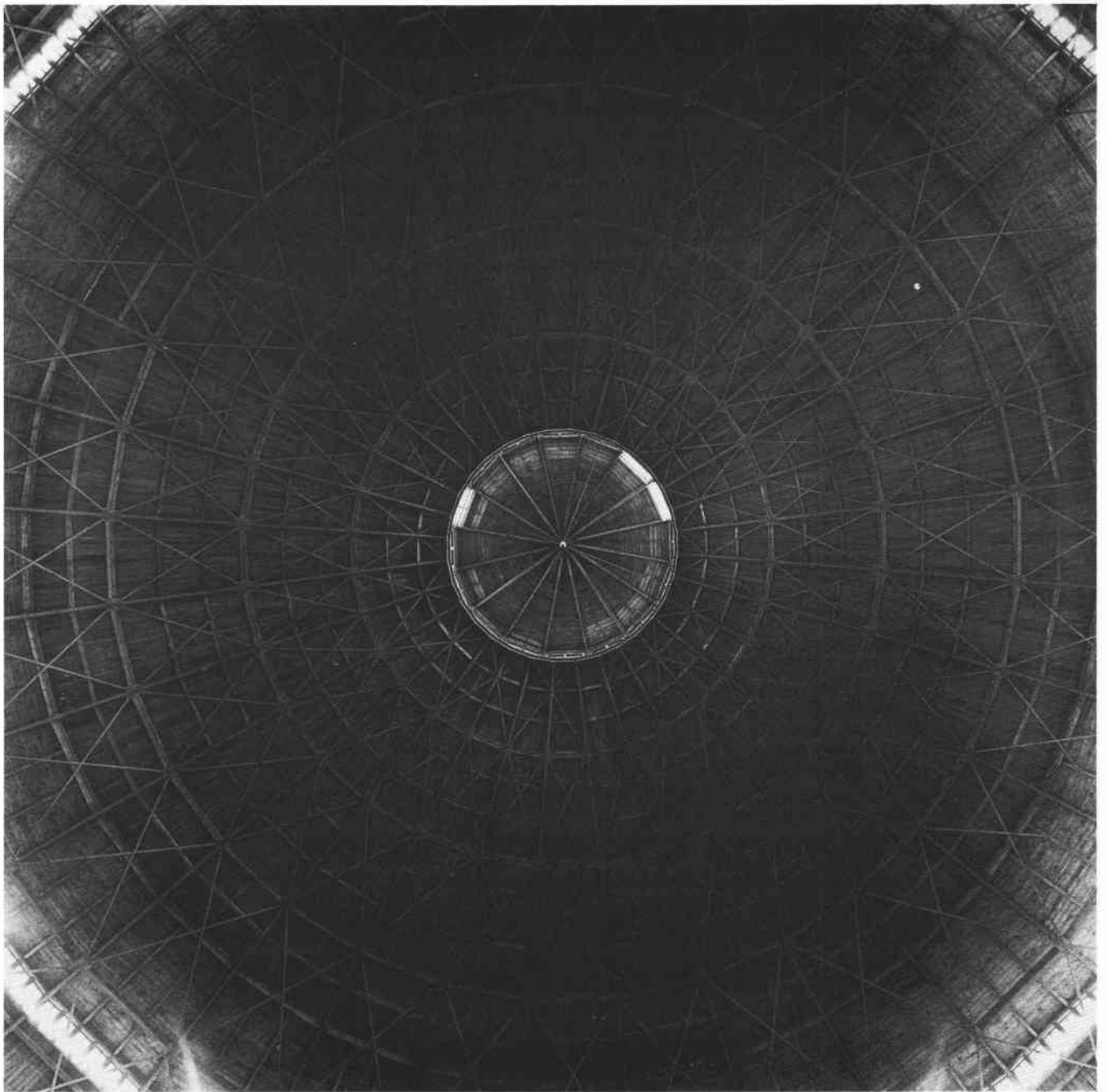
1	Ingenjörsbostäder, trä, 1913 o 1931	64	Kokssorteringsverk III, 1931-32
2	Skyddsrum	65	Kokssorteringsverk II, 1918-20
3	Portvaktshus	66	Gasmästarekontor
4	Våghus II, trä	67	Lokstall
8	Säckskjul	68	F d svavelvätereringsanläggning, f d kondensatorhus, 1893, F Bg
9	Trapptorn	74	Damm
10	Koksficka VI	78	Kemikalilager, fundament till kam-margasugnar
11	Spillkocksficka	80	Transformatorstation U VI, f d
13	Gasklocka IV, 1931	81	Transformatorstation U II, f d
14	Sep.anläggning för olja	82	Kolberedningsanläggning
15	Gasklocka III, 1912	83	Transformatorstation U I, f d
16	Gasklocka II, 1900, F Bg	84	Avloppspumpstation
17	Gasklocka I, 1893, F Bg	86	Logement för stuveriarbetare
18	Bostadshus, f d portvaktshus, 1893, F Bg	87	Vattenpumpstation
19	Tvättstuga, 1893, F Bg	88	Cistern för bensol
20	Kontor, 1893, F Bg	89	Gasolcisterner
21	Uthus och garage	93	Ammoniakfabrik, 1901, F Bg
24	Våghus II	94	Transformatorstation U IV
25	Kokssorteringsverk IV	95	Am. saltlagerhus
26	Pumpcentral, 1893, 1901, F Bg. 1930-40-tal, Å T	97	Bensollager, 1915
27	Reningshus II, 1893, F Bg	98	Bensolfabrik, 1915
28	EITM-förråd, f d reningshus, 1893, F Bg	105	Oljecisterner
29	Reningshus I och IV, f d regenerationshus, 1893, F Bg	106	Pumphus
30	Mätareförråd, verkstad, f d reningshus, 1905-10, H W	107	Vattencistern
31	Förrådshus I, 1909	109	Transportkontor
32	Gasklocka V, högtrycksklocka		
33	VA-verkets förråd		
36	Verkstadshus II, 1910-15, H W		
37	Verkstadshus I, 1893, F Bg		
38	Transformatorstation U5		
39	Garage		
40	Förråd, trä, f d kolhus		
41	Arbetsberedning, sjukrum, bostäder, trä, 1918		
42	Toalett samt cykelstall, trä, 1935		
43	Marketenteri och logement, 1935		
45	Bergrumsanläggning		
46	Spaltgasverk		
47	Laboratorium		
48	Reservelverk		
49	Maskincentral, f d, 1893, F Bg. 1939, Å T		
52	F d fenolatanläggning		
53	Förråd VII och VIII, f d ångpannehus, 1893, F Bg		
55	Acetylgasförråd		
56	F d oljegasverk, f d retorthus, 1893, F Bg		
57	Generatorcentral, f d retorthus, 1893, F Bg		
58	Kylarcentral, 1910-15		
59	Skorsten, 1915		
60	Ångkraftcentral, 1948, Å T		
61	Gasklocka		
63	Vattengasverk, 1905-10, H W		

Arkitekter:

F Bg	Ferdinand Boberg
H W	Hjalmar Westerlund (?)
Å T	Åke Tengelin

Gasklocka (17). Klockhusets innertak. Foto Göran Fredriksson, 1970. S00-0776-10.

KOKA MED GAS!